

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2020.24.5>
УДК 929:37.04 Скендерова, Хаџи Стака

Рад примљен: 07.07.2020.

Рад прихваћен: 11.09.2020.

Оригиналан научни рад

ХАЏИ СТАКА СКЕНДЕРОВА

Рад представља осврт на богату и разнолику дјелатност Хаџи Стаке Скендерове (1828 – 1891), прве учитељице у Босни, оснивача прве школе за дјевојке (1858), аутора Летописа Босне 1825 – 1856, јавног радника и добротвора. Као снажна стваралачка личност Хаџи Стака је дала велики подстицај за културни, просвјетни и књижевни рад у Босни и Херцеговини. Од изузетног значаја за њену дјелатност јесте сарадња са Александром Гилффердингом, првим руским конзулом у Босни.

Заслужено мјесто у културној историји Срба у Босни и Херцеговини, а и српској култури у цјелини, припада Хаџи Стаки Скендеровој (1828 – 1891), првој ученој Српкињи у Босни, летописцу Босне, оснивачу Сарајевске дјевојачке школе „Свети Сава“ (прве школе за дјевојке у Босни¹), првој учитељици, надзиратељици школа, сакупљачици народних пјесама, добротвору, јавном и социјалном раднику, жени коју је опјевао српски народни пјевач.

Као највећу заслугу Српске православне цркве у Босни за вријеме турске владавине, Иво Андрић истиче то „што је она у самом народу неговала живе снаге и на тај начин до новог доба спасла континуитет духовног живота и непрекинуту националну традицију“². Та стваралачка жива снага огледала се и у јединственој личности Хаџи Стаке Скендерове.

¹ Српско-православна црквена општина основала је 1854. у Сарајеву женску школу која није заживјела.

² И. Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*. Превео Зоран Константиновић. У: *Дисертација. Есеји и критике*, Београд, 2011, 98–99.

Стакин савременик, Алекса Ј. Поповић забиљежиће да се родила у Сарајеву 1828. године, те да је учила „почетне науке код чувених сарајевских учитеља – дацкала Симе и дацкала Миће Аранитовића, који су тада предавали штицу, часловац, псалтир, мјесловац и нешто мало рачуна“.³

Њена породица је у Сарајево доселила из Пријепоља. Историчар културе Митар Папић биљежи да је Стакин отац Перо био трговац, а да се у списима често спомиње мајка Мара, сестра Савка и брат Илија.⁴ „Хаџи Стака остала је сиротна иза оца са старом мајком, једном сестром и двојицом браће. Старији њен брат, као ватрен Србин и велики газија, погинуо је баш у сред Сарајева, а други је остао да је одгоји.“⁵ Поповић биљежи да је Хаџи Стакин брат Илија био ћурчија, те је „носећи по османлијским кућама ћуркове и бунде, уз свога брата, научила добро турски“.⁶

„У погледу Стакиног породичног имена није све јасно. Матичне књиге српско-православне црквене општине сачуване су тек од педесетих година прошлога вијека (XIX вијека – Ј. Ј). Стака је ту под презименом Скендеровић први пут заведена 1856. године, када је кумовала Георгију, сину Симе Пируше и Анђе Шећеровић. Њен брат Илија (умро 1866. г.), сестра Савка (умрла 1888. г) и мајка Мара (умрла 1889. г), сви су уведени у матичну књигу као Скендеровићи. Доктор Кечет, који је био врло информисан и који је написао монографију о Топал Осман-паши, за Стаку пише да се звала Хаџи-Дамјановић. С обзиром на то да у Санцаку, одакле се доселио Стакин отац, има породица Дамјановића, могло би се претпоставити да се и Стакина породица тако звала, а додаток презимену Хаџи припадао је лично Стаки последице њеног одласка у Јерусалим.“⁷

У самом *Љетопису* Стака помиње брата Јована Петровића. У овом антропониму Петровић је патроним, те је Јован Петровић у смислу 'Петров син'; компонента Скендеровић, коју је породица добила као надимак, у функцији је презимена, али знамо да су је прихватили и у разним изворима писали.

³ А. Ј. Поповић, *Хаџи Стака Скендерова, српска калуђерица и учитељица*, Босанска вила, Сарајево, 1903, 18, 23–24, 393.

⁴ М. Рapić, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, Sarajevo, 1966. Прештампано у: *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини: тематски зборник / уредници Јелена В. Јањић, Биљана Бабић. Бања Лука, 2017, 27–49 (даље: ХСС). Стакина мајка се помиње и под именима Ана и Јелена.*

⁵ А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903, 393.

⁶ А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903, 393.

⁷ М. Папић, *Нав. дјело*, 1966, 29. Митар Папић шездесетих година прошлог вијека биљежи да је добио податак од Милета Крповића, просвјетног савјетника из Пријепоља, да „у том крају није било породице Скендеровића“, а да му је познато међутим, „да су породицу Томашевић доскора називали Скендеријама“.

Књижевни историчар Јован Кршић тридесетих година прошлог вијека биљежи: „Црквене општине одржавале су по већим местима, и око манастира, по коју школу, али се свуда осећао недостатак школованих учитеља. (...) Хаџи Стака Скендерова, прва учитељица из Босне, представља један светао изузетак. У доба када се на школовање женске деце није још помишљало ни у ослобођеним и напреднијим нашим крајевима Хаџи Стака Скендерова, звана Хаџи Госпоја основала је у Сарајеву (око године 1858) прву школу за женску децу“⁸. Кршић, који је о Хаџи Стакином раду сакупио податке од њених ученица, забиљежиће да „у слободним часовима Хаџи Стака се бавила и књижевним радом, скупљала народне умотворине, писала свој дневник и пратила српску књижевност. Читала је и руски, турски и грчки.“⁹

Војислав Максимовић биљежи да је ова умна Српкиња „све снаге духа везала за судбину народа“. „Кад се присјетимо да је у њеном времену писменост била врло ријетка, а женама готово неприступачна, онда нам Стака Скендерова изгледа сасвим усамљена. А ова усамљеност је већ добра, чак и сигурна претпоставка да замислимо сву тежину стања у коме се налазила и трпјела једна оваква личност“¹⁰. „Хаџи Стака Скендерова је била скромна и повучена. Ни с ким се није дружила, чак ни на славе никоме није одлазила. Носила се као калуђерица, увек у црнини и убрађена. Није се никада ни удавала. Сваки дан је, на јутрење и вечерњу, одлазила у Стару српску цркву“¹¹, побожно метанисала и за певницом одговарала свештенику правилно и лепим, звонким гласом. Недељом и већим `царским празницима` одговарао је у цркви `на хору` збор њених ученица“¹².

„Хаџи Стака је, на својим хаџилуцима у Јерусалим, два пута свраћала у Цариград и тражила од султана дозволу за отварање школе. И султан јој није дао само дозволу (ферман) него и одредио сталну субвенцију школи. Гђа Дунђеровић се сећа да је у Хаџи Стакиној соби стајао на зиду уоквирен султанов ферман `као пола астала`“¹³. Претпостављамо да је Свети гроб посјетила 1868. и 1870. године.¹⁴ Биографи биљеже да се замонашила у Јерусалиму 1870. године.

⁸ Ј. Кршић, *Хаџи Стака Скендерова*, Политика, Београд, 29, 8500, 1932, 25.

⁹ Исто.

¹⁰ В. Максимовић, *Стака Скендерова. У: Љетописи*, Сарајево, 1976, 27.

¹¹ Црква Св. Арханђела Михаила и Гаврила на Башчаршији у Сарајеву, у народу позната као Стара православна црква или Стара црква.

¹² Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

¹³ Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

¹⁴ Митар Папић доноси податке о Стакином писму упућеном васељенском патријарху, које је датирано 28. децембра 1868. године, након њеног повратка у Сарајево из Цариграда, гдје је „свратила приликом свога пута у Јерусалим на хаџилук“. Факсимил писма објављен је уз поменути текст.

„Кад се ова поклоница светога гроба Христова враћала из Јерусалима у свој завичај, сјећам се и данас врло добро, да је изашло много народа из Сарајева, са школском дјецом. Све је то проврвљело до Козје ћуприје на Хадинску раван, хаџиници у сусрет. Дочекали су је свечано са пјевањем ирмоса: 'Достојно јест јако воистину' и т. д. Ту се она са многима изгрлила и ижљубила, па онда у свечаној поворци дошла до Старе цркве, гдје је било благодарење. Из цркве је опет народ свечано допрати до куће, гдје је оставише на миру, да се одмори од тако дугога и труднога пута“.¹⁵

У другој половини XIX вијека оснивају се страни конзулати у Сарајеву и долазе први конзули што је представљало, поред политичког, и значајан културни догађај у босанскохерцеговачкој средини. Сретни случај, како је забиљежио слависта Александар Фјодорович Гиљфердинг (1831–1872), први руски конзул у Босни, руски историчар, филолог и фолклорист, довео га је у прилику да упозна Хаџи Стаку. Забиљежио је да „нико од православних житеља у Босни не заслужује почасни назив друштвеног радника толико колико Стака Скендерова“¹⁶. Од маја 1857. до јануара 1858. године службовао је у Босни и учинио у тако кратком периоду много за српску културу. Био је изузетно заинтересован за историју и писану ријеч нашег поднебља.¹⁷ Ученик је чувеног слависте Осипа Максимовича Бођанског (1803 – 1877), који је могао и пробудити његово интересовање за словенску културу на Балкану.

Након повратка у Петроград настојао је да се заузме за одобравање финансијске помоћи за оснивање дјевојачке школе у Сарајеву. У Архиви вањске политике Руске империје сачуван је Гиљфердингов службени извјештај о потреби отварања дјевојачке школе у Сарајеву. Извјештај је датиран 1. маја 1858. године у Петрограду. У извјештају Гиљфердинг наводи да прилаже и Хаџи Стакину молбу коју му је предала.

„Отварање основне женске школе у Сарајеву била би једна од корисних ствари коју бисмо могли предузети за добробит православних становника Босне. (...) У Сарајеву живи једна дјевојка која би радо преузела на себе обавезу отварања такве основне женске школе и могла би да буде и учитељица и надзорница. Та дјевојка, Стака Скендерова, врло је интересантна појава у земљи гдје су жене осуђене на апсолутну

¹⁵ А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903.

¹⁶ А. Гиљфердинг, *Предговор преводиоца*. У: Љетописи, Сарајево, 155.

¹⁷ За вријеме конзулског рада обилазио је манастире по Босни и Херцеговини и Србији и сакупљао рукописне књиге. Вук Караџић у писму Вуку Поповићу из Беча 18. априла 1859. помиње како му је приповиједао Рус Гиљфердинг да је из извјесног манастира „од Србуља узео што је могао понијети (особито писане на кожи) али још много да их је остало“. У: *Вукова преписка*. Књ. 7, (Државно изд). Београд, 1913, 355. Данас се у фонду Руске националне библиотеке у Петрограду чува богато српско културно наслеђе у оквиру збирке Српски рукописи под називом Гиљфердингова збирка. Садржи 85 рукописа који су за српску културу од великог научног, културног и историјског значаја.

неписменост. Она је проучила црквене књиге можда чак и боље од било којег босанског свештеника. Али, средина у којој је она одрасла таква је да, када се посветила учењу, самим тим се одрекла свог пола. У дјетињству су њу, као и многе дјевојчице у тим крајевима, облачили у мушку одјећу. Када је она одрастајући осјетила посебну склоност ка писмености и цркви, то је утицало на то да она више није жељела да скине ту одјећу. То је био знак одрицања од удаје, али уједно се она ослободила обичаја који су владали над женским полом у Босни; могла је стално боравити у цркви, и без ометања посјеђивати мушко друштво. Строгост њеног карактера појачала је несрећа која јој се десила у породици. Због ситне оптужбе муслимани су мучили њеног брата, мучили су га усијаним гвожђем. Након тога је више од годину дана страшно патио, и сестра га је морала његовати до његове смрти. Њено беспријекорно понашање, ревносни однос према цркви, те добро које се трудила чинити другима, донијело јој је посебно поштовање православних становника, и то не само Сарајева већ и других удаљених мјеста Босне. Преданост православљу код ње се уједињује са љубављу према Русији.¹⁸

Гилфердинг је успио обезбиједити одобрење за новчану помоћ школи у висини од 1.384 рубље.¹⁹ Прецизне податке о финансијској помоћи Русије овој школи доноси историчар Ксенија В. Мелчакова. Радује сазнање да о дјелатности Стаке Скендерове и данас постоји живо интересовање у Русији. Попут А. Гилфердинга у прошлости, данас је то К. Мелчакова, историчар Института за славистику Руске академије наука из Москве, која је у књизи *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856-1875 гг.*, у поглављу насловљеном *Сараевская школа для девочек Стаки Скендеровой и Россия*, доноси из сачуваних руских извора низ драгоцјених података о раду ове школе. „Стаку Скендерову можно назвать феноменом. Она была человеком, намного опередившим свое время, женщиной, которая представляла собой уникальное явление в жизни Боснии XIX века. В 1893 г. мисс Аделина Паулина Ирби принимала участие в международном образовательном конгрессе в Нью-Йорке. Там она упомянула и имя Стаки Скендеровой как выдающе-гося деятеля просвещения.”²⁰ Руска императорка Марија Александровна такође је финансијски помогла школу износом од 1.400 рубаља²¹, а помоћ је пружила и позната руска добротворка, дворска дама

¹⁸ Превод документа објављен у: Н. Милаковић, *Александар Гилфердинг, дипломата и слависта*. У: ХСС, 185-196. У поменутом тексту објављен је факсимил службеног извјештаја (АВПРИ, Ф. Словенски сто. 1858 – 1876. Д. 6668. Л. 2–4).

¹⁹ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия, 1850 – 1864: документы*. Москва, 1985, 181.

²⁰ К. В. Мельчакова, *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856 – 1875 гг.* Москва, 2019, 264.

²¹ *Освободительная...*, 181.

руске императорке, грофица Антонина Дмитријевна Блудова. О томе свједоче сачувани записи Блудове, који се чувају у Руском државном архиву древних аката²², биљежи Мељчакова. Из ових записа сазнајемо да се у јесен 1858. године Антонина Дмитријевна налазила у Београду и да се сусрела са Хаџи Стаком и обећала помоћ у проналажењу учитељице, те да је грофица разговарала о томе са српским митрополитом Петром и министром просвјете (попечитељства) Србије.

Претпоставља се да је школа отворена крајем 1858. године. Проучавајући руске изворе, Ибрахим Тепић је први забиљежио да напис на печату школе утиснутом на сачувана писма свједочи да је школа носила назив Сарајевска дјевојачка школа „Свети Сава“.²³ Уочили смо овај печат и на заглављу Хаџи Стакиног писма сачуваног у Русији које смо користили у овом раду.²⁴ На овом веома декоративном печату урезан је лик Светитеља испред кога стоји ученица. Над њима су расуте зраке сунца, а приказ уоквирује ћирилицом, старом графијом, исписан не сасвим читак текст који реконструирамо као: Печат Сарајевске дјевојачке школе „Свети Савва“. „Патроном школы был избран покровитель науки и образования святой Савва“²⁵.

„Школа је била у Сршкића кући, пространој једнократници на *Вароши* (...) Ту је становала Хаџи Стакина породица: мајка, сестра и брат. На горњем боју била је школа. Велика соба, са четири прозора на авлију, била је главна учионица. Поред ове била је још једна мања соба 'за ручни рад', и посебна Хаџи Стакина соба у којој је она проводила своје слободно време у књижевном раду и молитви“.²⁶ Након отварања школе, биљежи Кршић, „сарајевска српска чаршија се дигла против Хаџи Стаке сумњајући у школу коју Турци дозвољавају и помажу. Хаџи Стаку то није могло саломити. Она је најпре прикупила сиромашну женску децу и почела их учити не само читање и писање, рачун и ручни рад него и српску историју, псалтир, часловац и црквено појање. Сарајлије су брзо увиделе да Хаџи Стака учи децу само раду, побожности и корисним наукама. Тако су и сарајевске газде, један по један, почели да шаљу своју децу у Хаџи Стакину школу“.

Сачувана Хаџи Стакина преписка умногоме освјетљава тадашње прилике у Босни и њену дјелатност. До сада су објављена два писма Хаџи

²² Према К. Мељчаковој: РГАДА. Ф.1274. Оп. 1. Јед. спр. 2772.

²³ И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима: 1856 – 1878*. Сарајево, 1988, 527. (И Виша дјевојачка школа у Сарајеву носила је у називу име Светитеља Саве. Предњу коричну страну *Првог годишњег извјештаја српских основних и Више дјевојачке школе у Сарајеву, свршетком 1898./99. школске године* (Сарајево, 1899) украшава у златотиску печат с ликом Светога Саве и текстом „Управа српско-православних основних и Више дјевојачке школе *Свети Сава* у Сарајеву“).

²⁴ АВПРИ.Ф.ГА У-А2.Д 244. Л. 100.

²⁵ К. Мељчакова, *Нав. дјело*, 2019, 246.

²⁶ Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

Стаке Скендерове.²⁷ Писма представљају једине сачуване аутографе. Сачувана су у Архиву Србије и у Русији. Хаџи Стакин *Љетопис Босне*, дневник и сакупљене народне пјесме изгубљени су.

Октобра 1859. године Хаџи Стака из Сарајева шаље „признаницу и благодарност господи попечателима (попечитељима) Књажства Србије у Београду“ за дароване књиге. Доносимо транскрипцију текста писма:

„Сад доходе сироте дјевојке ученице сарајевске женске школе као покорне ваше службенице велико заблагодарити свијетлој господи пореду тако исто и сиромаси родитељи ниови [њи(х)ови] која има на вашем дару поклоњеније књига за просвјештење сирота дјевојака које смо примили преко царско руског генералног конзулата примљење [примљене] књиге од велике потребе за наше школе јербо много је сиротиње онамо и сада а још многи моле да се приме јербо просвјештење свакоме је мило; ова школа за много ствари оскудна јербо општина [општина] ништа не помаже за ову школу“.²⁸

Аутограф је писан грађанском ћирилицом, графијом и ортографијом карактеристичном за славеносрпски период развоја српске писмености.

Сачувано је Стакино писмо упућено митрополиту Михаилу 27. јуна 1861. године из Сарајева.²⁹

„Његовом високопреосвјаштенству митрополиту све Србије и Београда господину Михаилу“. Доносио смо транскрипцију текста одломка писма:

„Милостиви и свјати архипастиру, колено преклоњено, целујем Вашу свјату десницу и просим од Вас Ваш свјати благослов и молитву и молим Ваше високо преосвјаштенство да се смиљу[ј]ете отећески наклоњени бити на нашу молбу ко[ј]е Вас одавна молимо ако [ј]е могућно за оне новце што су тамо покупљење [покупљене – Ј. Ј.] за Сарајево да се употребе за нашу школу женску место купити. То [ј]е вјећита задужбина ти[ј]е благодетеља ко[ј]и ће дозволити и ако будну ради дознати шта ће: то мјесто коштати ко[ј]е [ј]е commodно³⁰ за школу а цена његова биће до 1000 # дуката. Сад молим Ваше високопреосвјаштенство ако бисте вид`ли да ће се та милост за нашу школу ућинити, молим покорно да нам јавите да пишемо прошенија потврђена од нашега митрополита господина Игњатија. У потпису „Ваша препокорњејша службеница Стака П. Скендерова“.

Помоћ за школу пристизала је, како видимо, из Русије, Србије и Цариграда. Поменули смо Хаџи Стакино писмо сачувано у Русији. Писано је 30. јуна 1862. године у Сарајеву а насловљеном као „Молбеница Високославном Руском правитељству“. У овом писму Хаџи Стака каже да

²⁷ М. Папић, *Нав. дјело*, 1966; Ј. Јањић, *Писмо Хаџи Стаке Скендерове митрополиту Михаилу (Јовановићу)*. У: ХСС, 2017, 179–184.

²⁸ Архив Србије, Ф МП, 1859.

²⁹ Архив Србије, Ф МБ, 1861, 889. Писмо је објављено у: ХСС, 179–184.

³⁰ Умјесто комотно, у значењу пространо.

се налази „у жалосном стању и у крајњој нужди због дуга школског што сам се задужила за уздржавање школе под именом Вашег Високославства и њезина Високославна Величества, Царице Марије Александрове...“. Хади Стака писмо завршава молбом за помоћ и ријечим „...оћу ли бити у надежди или нећу, и убудуће за уздржавање школе и како ће Ваше Величество наредити желим разумети“³¹. Сачуван је и краћи одговор на ово писмо које је у Русију пристигло 1. августа 1862.

Кршић биљежи да је школа послје четири године рада „имала четири разреда и преко шездесет ученица, деце и одраслијих девојака, међу којима су биле и три младе Туркиње, кћери високих турских чиновника, па чак и пашина кћерка. Стара гђа Госпа Дунђеровић сећа се неких својих школских другарица из `најбољих сарајевских кућа`, Јефталије, кћери старога екмечибаше, удате за Глишу Јефтановића, њене сестре Росанде, удате за Ристу Бесаровића, Златке, жене Хади Максе Деспиха, Даше Бесарине, удате за Димитрија Јефтановића, Маре Бесарине, удате за Ристу Ђука, Јефе Авакумовић, удате за Скарића. То су само господска деца, из тзв. Ташлихана. За њих су родитељи плаћали школарину од које се набављао материјал за ручне радове (вуница, свила, златни конац) чак из Немачке; доносио га је трговац Јово Ђуковић. Сиротињској деци Хади Стака није била само учитељица него и мајка и хранитељ. Много сиротињске деце она је потпуно издржавала, хранила, одевала, и спасавала од физичке и моралне пропасти. Тако је она била и прва социјална радница“³². Кршић наводи да су се у Стакиној школи учили сљедећи предмети: „рачун, часловац, псалтир, штица, цртање, старославенски језик и ручни рад“. Митар Папић је забиљежио да је женска школа у Пећи коју је основала и водила Катарина Симић (1854) имала „доста заједничког или сличног по програму и организацији са школом Стаке Скендерове“³³.

Школска година завршавала се свечаним годишњим испитима. Испитима су присуствовали паша, или његов заступник, представници Српске православне цркве и родитељи ученица. Том приликом приређивана је и изложба ручних радова.

У уводнику првог броја „Босанског вјестника“ (1866) објављеног у Сарајеву, непотписани аутор, претпостављамо уредник листа, типограф, писац и преводилац Игњат Сопрон (1820 – 1894), истиче да ће лист „школи цјелу нашу позорност поклонити“. Тако прву биљешку о Хади Стаки Скендеровој и раду њене школе налазимо јула 1866. на страницама „Вјестника“:

„Прошасте Недеље бјеше испит у овдашњој женској школи, у присуству њихових преузвишености честитог Вали-паше и мушира Абди-паше, госпде Али-бега, мехтубци-ефендије и многих других

³¹ АВПРИ.Ф.ГА.

³² Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

³³ М. Папић, 1966.

високих чиновника. И господа конзули с њиховим госпођама били су на тој свечаности, којој је и преосвештени митрополит г. Игњатије са неким од својих свештеника присуствовао, под којег по наособном заштитом ово корисно заведеније стоји. Испит држат је био над дјецом из сва три разреда, и задовољио је свакога, те заслужују похвалу како управитељка госп. Стака тако и учитељка госпођица Драгиња ради љепог и доброга успјеха дјеце у наукама“.³⁴

Из Хаџи Стакине школе изашле су прве писмене жене, али и прве учитељице. Ана Дизмарова и Фима биле су прве учитељице у Мостару, биљежи Кршић.

Претпостављамо да је школа престала са радом након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године.

Поповић биљежи да је Хаџи Стакина школа „радила све до окупације. (...) Престанком турске управе, престала је и њена помоћ. За то је школу морала напустити, а њу, њену стару стогодишњу мајку и још неколико сиротне дјечице узела је у заштиту моћна грофица, Племенита Аделина Мис Ирбијева, та највећа српска добротворка, ненадмашна поборница за образовање ојађене српске сиротиње. Њу ће спомињати и благосиљати српски народ док је сунца и мјесеца, јер га је заиста много и премного задужила.“³⁵ Кршић је забиљежио да је Хаџи Стака „обуставила рад своје школе неколико година пре аустријске окупације. Доцније, њену школу ће да замени интернат за српску женску децу који је основала племенита Енглескиња Мис Ирби. Као и против Хаџи Стакине школе, тако су сада Срби Сарајлије устали и против нове `лутеранске` школе, те су спремили и писмену кампању под називом `Објава народу српском`. То је присилило Хаџи Стаку да у српској црквеној општини први пут узме реч и протумачи намере племените Енглескиње“³⁶.

На основу сачуваних извора у Русији, К. Мељчакова закључује да је за 13 година постојања Хаџи Стакине школе Русија додијелила помоћ од 5.000 рубаља, а Топал Осман паша од 1861. до 1870. године не више од 3.600 рубаља.³⁷ „Без учета 10.000 грошей, пожалованных Скендеровой султаном на поездку в Святую Землю“³⁸.

На Гилффердингов приједлог да опише новију историју Босне Хаџи Стака пише *Љетопис Босне 1825 – 1856*. Гилффердинг је сматрао да је у Сарајеву само она била способна за такав рад. „Авторъ Лѣтписи – женщина, образование которой ограничивается церковною грамото, но которая замѣчательна какъ своимъ природнымъ умомъ, такъ и своею гражданскою

³⁴ Босански вјестник, Сарајево, 1866, 1, 17, 130–131.

³⁵ А. Ј. Поповић, *Нав. дјело*, 1903, 395.

³⁶ Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

³⁷ Према К. Мељчаковој: АВПРИ. Ф. 180. Посольство в Константинополе. Д. 2334. Л. 86–89.

³⁸ К. Мељчакова, *Нав. дјело*, 2019.

дѣятельностью“ на пользу народа, тѣмъ болѣе необыкновенною въ странѣ, гдѣ женскій полъ обреченъ на затворничество“³⁹. Према В. Максимовићу, завршила је писање јануара 1858. године, а могла је „да изгради цјеловиту властиту представу о свим збивањима којима је њено Сарајево тада било препуњено. Супротности двају непомирљивих свјетова – господара и раје – раздвојених социјалним и политичким јазовима...“⁴⁰

Након поласка из Босне Гиљфердин је пут Русије понио, осим богате збирке рукописних књига, и Стакин Љетопис, те дјела неколико наших тадашњих писаца. Царско руско географско друштво посветило је цио том *Записи*⁴¹ Босни и Херцеговини и Старој Србији. Гиљфердинговом путопису о Босни, Херцеговини и Старој Србији слиједе текстови Јоаникија Памучине (1810 – 1870) о Али-паши Ризванбеговићу, *Љетопис Босне 1825–1856* Стаке Скендерове, те два рада Нићифора Дучића (1832 – 1900): *Опис манастира Дужи и Тврдоша* и *Покушај статистичког описа требињског, пријепољског, пљеваљског и невесињског округа у Херцеговини*⁴². Гиљфердинг је имао намјеру да објави и текст Прокопија Чокорила (1802 – 1866), *Љетопис Херцеговине: 1831 – 1857* П. Чокорила објављен је 1858, а прештампан је 1873. у трећој књизи Гиљфердингових сабраних дјела са осталим љетописима, међу којима је и Хаци Стакин *Љетопис Босне*.

Љетопис Босне 1825 – 1856 објављен је, дакле, у преводу на руски 1859. године. Како је поменуто, друго издање објављено је 1873. године у Сабраним дјелима А. Гиљфердинга након његове смрти. Тек 1976. године (након више од вијек и по нашег нехата) *Љетопис Босне* преведен је и објављен у Сарајеву⁴³ у књизи под заједничким насловом *Љетописи*, уз дјела Прокопија Чокорила и Јоаникија Памучине у оквиру Библиотеке „Културно наслеђе“. Аутограф *Љетописа Босне* није сачуван. Гиљфердинг је приликом објављивања дјела дио текста превео на руски, а дио објавио у изворноим облику на српском језику у стиху, у епском десетерцу. „Штампано је укупно на нашем језику 1384 стиха“.⁴⁴

У предговору српског издања *Љетописа* (П. Чокорила, Ј. Памучине и С. Скендерове), коју су приредили и с руског превели В. Максимовић и Л. Шекара, наводи се: „Пошто до сада није пронађен оригинал ових

³⁹ А. Ф. Гиљфердинг, *Босния, Герцеговина и старая Сербия*. СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1859, V. (Друго изд.: А. Ф. Гиљфердинг, *Босния, Герцеговина и старая Сербия*. СПб, 1873. Т. 3).

⁴⁰ В. Максимовић, *Нав. дјело*, 1976, 29–30.

⁴¹ *Записки Императорского Русского географического общества* (књ. 13, 1859).

⁴² Путопис је 1972. преведен под насловом *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*; [с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић]. Сарајево, 1972.

⁴³ П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова, *Љетописи*. Приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево, 1976.

⁴⁴ М. Папић, *Нав. дјело*, 1966, 130.

дјела, приређивачи су били принуђени да их преведу са руског језика⁴⁵. В. Максимовић у уводном тексту истакао је: „Наше доба, способно да васкрсне много штошта у прошлости, да отјера густе тамнине што их је тешко вријеме нанијело, може беспристрасно да представи и Стаку Скендерову“, јер је „то стари дуг што почесто пада управо на покољења далеких потомака, који су присиљени да исправљају немар и злоћудност претходника.“⁴⁶

За *Љетопис Босне* владало је слабо научно интересовање. У новије вријеме о језику *Љетописа* писали су Срето Танасић у раду *Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији* и Биљана Бабић у тексту под насловом *Лексика епских стихова Хаџи Стаке Скендерове*. Оба рада објављена су у тематском зборнику „Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни“. Надамо се да ће поменути радови бити подстицај на свестранија проучавања *Љетописа Босне*. Биљана Бабић, проучавајући текстологију дијела текста *Љетописа* који је објављен на српском језику 1859, сматра да „како и сам А. Гиљфердинг тако су и остали проучаваоци дјела С. Скендерове јединствени у оцјени да је њено епско казивање штампано у оригиналу. Полазећи од чињенице да су епски стихови у *Љетопису Босне* највјероватније оригиналан Стакин текст и да преводилац у њих није уносио своје интервенције“⁴⁷.

Доносимо одломак из *Љетописа Босне 1825 – 1856*, у коме Хаџи Стака описује језиво страдање брата Јована по наредби Фазли паше који је радио „као окорјели непријатељ хришћана“⁴⁸. Уз овај прозни текст упоредо у *Љетопису* налази се и изворни Хаџи Стакин текст у стиху.

„Био је тако један млад човјек, Јован Петровић, по надимку Скендеровић. Био је врло лијеп и одлично је учио. Научио је читати и писати из књига, знао је тумачити сваку књигу и објашњавати словенски српским ријечима. Умио је правити часовнике. Још у дјетињству је ишао у Београд. Знао је турски језик, а изучио је ћурчијски занат, који је знао добро обављати, тако да је зарадио добре паре. Као младић, имао је другова с којима је о празницима ишао по кафанама и механама, па је научио још једну вјештину – свирање на *тамбури* и *ћеманету* и на свим врстама свирала. Знао је и пјевати тако лијепо као дјевојка. Све је лако учио зато што је био оштроуман. Није био ни у каквој служби. Насупрот *Ташлихана* (име једног старог свратишта у Сарајеву), налазила се механа коју је држала жена по имену Чебецинка. Она је имала кћер Савку, необичну љепотицу, какве није било у цијелој Босни. Сав народ је због ње силазио с ума: и Турци и хришћани, али јој хришћани нису смјели прићи од страха пред Турцима, осим младог Јована Петровића.

⁴⁵ Напомена приређивача. У: *Љетописи*, 1976, 255.

⁴⁶ В. Максимовић, *Три монаха љетописца*. У: *Љетописи*, 1976, 33.

⁴⁷ Б. Бабић, *Лексика епских стихова Хаџи Стаке Скендерове*. У: ХСС, 81–90.

⁴⁸ С. Скендерова, *Љетопис Босне 1825 – 1856*. У: *Љетописи*, 1976, 197.

Она се у њега необично заљубила. Зато су му Турци почели завидјети и тражити против њега оптужбе, али ништа нису нашли. На крају посне недјеље, пред саму прошевину, овај младић је пошао кући и стигао у *акшам* (вријеме заласка сунца). Попио је мало вина и прислонио се на углу да мало одспава. У *јацију* (два сата послје заласка сунца), један Турчин, Мустафа Аблагих, договоривши се са јаранима који су га мало ранили и поцијепали му одијело, кренуо је право Фазли-паши и почео му овако говорити:

– На *Вароши*⁴⁹ сам дошао на чесму да узмем *абдест*, кад дође оно „влаше“ Јован Скендеровић. Удари ме ножем у плећа и избуца ми ножем одијело. Рана није велика, нема збора. Он је мени пријатељ. Ја се на њега не жалим, него вам само говорим то што раде власи (хришћани).

Фазли-паша је одмах издао наређење, послао полицајца и кад су довели Јована, срдито му рекао:

– Ти си тај човјек што бодеш ножем Турке?

А Јован му је на то одговорио:

– Не, пашо, то ја нисам, вјеруј ми! Сви су сусједи видјели кад сам кући дошао и тамо остао док је још свјетло било на улици.

А паша се већ био напио ракије. Ништа не схвата што му Јован говори, бале му теку по бради, па Јовану каже:

– Ти си добар, млад и чувен младић, жалим ако умреш! Потурчи се и буди уз мене. Све ће ти бити допуштено. Ради што ти је воља. Троши паре колико ти драго!

Јован му на то одговара:

– Више имам новаца него дјецѐ⁵⁰. Све имам што ми је потребно. Задовољан сам, у здравље цара!

Паша је наредио својим људима:

– Одведите га и преплашите и добро га испитајте!

Скупило се дванаест људи, по шест стали са сваке стране. Свезали му руке назад. Тако су га лако притегли да су му се састале обје лопатице, а груди искочиле напријед. Тада су га повалили на тле, зажегли ватру од ћумура. Много су ћумура наложили, бар педесет ока. У том огњу су почели да грију жељезо и тучана јаја. Кад су се усијала као живи огањ, ставише их Јовану под пазуха. Скину једна, а положи друга. Угријали су комаде другог жељеза и ставили их Јовану на срце. Мучили су га два и по сата. Дванаест људи мучи Јована. Ставља на њега ужарено гвожђе. У чизмама и мамузама скачу му на груди; ребра су му поломили. Колико год је у затвору било хапсеника, сви су те вечери мрли па живјели, гледајући превелику Јованову тугу и муку. Затим су га оковали. Освануо је понедјељак. Сродници су се окупили око Јована. Цвиле и плачу, али им нема фајде. По Сарајеву се разгласи: ко сам није видио, неће вјеровати.

⁴⁹ Тако се зове трговачки дио у српским градовима.

⁵⁰ Тј. дјецѐ немам, тако да се о новцима не бринем.

Чудили су се и Турци и хришћани како се догодила таква биједи. Нико није ништа слично упамтио.⁵¹

О овом опису С. Танасић биљежи: „Има у овоме казивању о страдању Јована Скендеровића нешто и од библијских легенди о страдању за Хистову вјеру, има и крика из душе страдалникове сестре и опет вјерног описа“⁵².

Године 1913. у „Босанској вили“ објављена је народна пјесма *Свјештање нове српске цркве у Сарајеву*⁵³. Пјесма је из збирке сакупљених народних пјесама Николе Т. Кашиковића. У њој су описане прилике у Сарајеву седамдесетих година XIX вијека. У пјесму је уткан лик Хаци Стаке. Њеном заслугом, према тој пјесми, отварају се школе за хришћане и подижу звона на Саборној цркви Рођења Пресвете Богородице у Сарајеву. Доносимо одломак ове народне пјесме:

„Топал-пашо, Босни господаре,
Питаш мене што сам долазила?
Зар не видиш шта Босанци раде,
Да се дигле баше под оружје,
Па говоре посмицати рају,
А не дају дигнути звонару,
Нити моју отворити школу.
Знаш ли, пашо, цареви већилу,
Кад сам скоро у Стамболу била,
Пред честитог цара излазила,
Ту сам врло Богу згријешила.
Цар ме пита: како ми је раја
И да није зулум од Турака!
Ја не смједох право говорити
Од дахија, босанскијех ага,
Да је раји зулум од Турака,
Вет ја казах цару честитоме,
Да је добро у Турџији раји,
Да је раја у Турчина мирна,
Па сам своју душу изгубила,
А да бијех право говорила,
Како раја у Турчина цвили,
Ни за паше добра не би било,
А камо ли за газије Турке.
Цар ми даде од руке фермана

⁵¹ Љетопис Босне, 197–201.

⁵² С. Танасић, *Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији*, У: ХСС, 72.

⁵³ Босанска вила, Сарајево, 28, 1913, 17–18, 249–253.

Под слободом и под туром царском,
 Да слободно могу држат' школу
 И у школи ђецу школовати;
 Цар допусти звоно у Сарај`ву.
 Данас тога нема ни једнога.
 А ти, пашо, цареви већилу
 Ја укидај зулум у Сарај`ву,
 Ја л' ћу ићи цару честитоме...

Хаџи Стака Скендерова упокојила се 26. маја 1891. године. Трагичном смрћу скончао се живот *прве жене на Балкану*, у сиромаштву и „без заслуженог признања“⁵⁴.

„Умрије она, коју је гласовити свјетски историчар Гиљфердинг, назвао: 'првом женом на Балкану'. Бурни живот ове јунакиње, ове добротворке, ове поштоване Српкиње, окићен је све лијепим од љепших дјела, која јој данас Анђео просипље на хладни гроб са покликом: „Србадијо, овђе почива она, која је цијели живот посветила срећи Српства!“⁵⁵

Јован Кршић биљежи да је тог дана била на Илици код Сарајева нека забава у корист сарајевске сиротиње. „Хаџи Стака је тога дана повела са собом на Илицу и две своје питомице, кћерке неке болесне `просјакиње које су у тезгерама носили`. Увече, када се свет разилазио, пошла је и Хаџи Стака кући водећи дечицу за руке. Изненада, путем су дојурила нека кола с поплашеним коњима, оборила Хаџи Стаку и смртно је ранила. Сутрадан је издахнула у сарајевској болници. Деци се, зачудо, није ништа десило“⁵⁶. „Сарајевски лист“ доноси текст о овој несрећи у рубрици „Мали вјесник“ под насловом *Несрећа на Илици*: „Lijepa zabava u nedjelju na Ilidži svršila se na žalost teškom nesrećom, istina ne na samoj zabavi, već na području Ilidže. Kad je drugi dio publike pošao iz Kursalona prema stanici na voz od 10 % sah., mladi konji ovdašnjeg ekonoma M. Mališevića upregnuti u laka kola, koja su stajala na raskršću teste kod banje, odjednom zazru od nečeg u mraku i % pojure bez kočijaša testom prema hanu i velikoj ćupriji. Tom testom išao je i jedan dio publike za stanicu. Konji nasrnu na publiku, obore nekolicinu na zemlju i teško ih ozlijede, pa prelete preko ćuprije testom za Sarajevo i trčeći donekle stanu sami na putu. Kakvom brzinom trče poplašeni konji, to je poznata stvar, pa tako se i nesreća dogodila dok si okom trenuo. Konji su nasrnuli i oborili iz publike: nadsavjetnika vrhovnog suda g. M. Vonašeka sa sinčićem, opštepозnatu staricu Hadži Staku Skenderović, suprugu računskog oficijala Jamara i podvornika duhanske fabrike Grajžera i njegovu suprugu“⁵⁷.

⁵⁴ С. З. Танасић, *Мјесто Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији*. У: ХСС, 67.

⁵⁵ Босанско-херцеговачки источник, Сарајево, 1891, 5, VI – VII, 310–311.

⁵⁶ Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

⁵⁷ *Nesreća na Ilidži*, Sarajevski list, Sarajevo, 1891, 11, 67.

„Хаџи Стаку су пријатељи смјестили у вагон и допратили кући у Жабљаку, гдје јој је др. Павликов, из сусједства притекао у помоћ и сву ноћ остао код ње. Њезино стање је одмах окренуло на горе, повреда је била изнутра у прсима и трбуху, па је старица у боловима сву ноћ и јучер до по дана провела скоро непрекидно у несвјестици, а у 3 сах. ро п. – баш кад су је посјетиле госпође одборнице Госпој. друштва – Хаџи Стака је испустила своју добру, племениту душу на општу вељу жалост у Сарајеву“.⁵⁸

Хаџи Стака је сахрањена на Српском православном гробљу „Свети архангели Георгије и Гаврило“ на Кошеву.⁵⁹ „На спроводу 28. маја био је силан свијет из свијех сталежа. Наша српска општина наредила је, те су у спроводу ишле ученице наших српских школа са учитељским особљем; а тако исто у пратњи су биле и ученице, из завода наше српске добротворке, Племените Мис Ирбије.“⁶⁰

Надамо се да ће и овај скромни портрет освијетлити богату и разнолику дјелатност Хаџи Стаке Скендерове, која је дала снажан подстицај за културни, просвјетни и књижевни рад у Босни и Херцеговини. Откривање и преиспитивање Хаџи Стакиног удјела у развоју српске културе у Босни и Херцеговини доприноси вредновању националног културног наслеђа деветнаестог вијека и утврђивању мјеста Хаџи Стаке Скендерове у српској историји, култури и филологији. Јован Кршић је први увидио истинску вриједност њеног рада: „Хаџи Стака Скендерова је прва јавна радница међу женама Босне и Херцеговине. Она је организаторка, управница и учитељица прве женске школе у неослобођеним крајевима под Турском, и прва српска списатељица у тим крајевима. Она је у својој кући отворила и школу и азил за сиромашне, болесне и напуштене. Тај свој рад наставила је и у дубокој старости“⁶¹.

К. Мељчакова Хаџи Стаку назива просвјетитељем народа Босне.⁶² „Она была первопроходцем в деле женского образования в своем крае. Ее деятельность привела к тому, что уже в 1870 г. сараевская православная община, которая раньше не допускала и мысли о важности образования для своих дочерей, способствовала созданию женской гимназии в Сараеве“.⁶³

Хаџи Стака Скендерова нам је оставила у наслеђе *Љетопис Босне* „истинско свједочење и промишљено суђење, исказано у широкој епској форми коју јој је пружила новоштокавска фолклорна традиција“⁶⁴, а из њене школе су потекле прве учитељице, слѣдбенице племените просвјетне

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Недалеко од гроба Племените Мис Ирби и Капеле видовданских јунака.

⁶⁰ *Читуља*, Босанска вила, Сарајево, 1891, 5, 9–10.

⁶¹ Ј. Кршић, *Нав. дјело*, 1932, 25.

⁶² К. Мељчакова, *Нав. дјело*, 2019, 264.

⁶³ Исто.

⁶⁴ М. Окука, *Појања и казивања у скрбна и бесудна времена: књижевнojeзичка баштина босанских и херцеговачких Срба под турском влашћу*. Источно Сарајево, 2007, 56–57.

дјелатности. Ова умна Српкиња допринијела је умногоме томе да средина увиди насушну потребу за школовањем и просвјетивањем жена.

Јелена В. Јањић*

Кључне ријечи: Хаџи Стака Скендерова, школство, XIX вијек, Босна и Херцеговина, Александар Гилффердинг, *Љетопис Босне 1825 – 1856*.

Јелена В. Јањић

ХАДЖИ СТАКА СКЕНДЕРОВА

В статье идет речь о первой учительнице в Боснии, основательнице первой школы для девочек (1858), писательнице, общественном деятеле Стаке Скендеровой. По предложению российского консула в Сараеве слависта А.Ф. Гилффердинга она составила «Летопись Боснии 1825–1856». Стараниями Гилффердинга этот труд был опубликован в Петербурге в 1859 г.

В тяжелые времена османского владычества помощь для открытия и работы школы, хоть и небольшая, приходила не только из Сербии и России, но и из Константинополя. Выпускницы этого учебного заведения стали первыми учительницами в Боснии и Герцеговине. Школа работала до австро-венгерской оккупации 1878 г. Последние исследования в России, основанные на сохранившихся источниках, а также в сербском духовном пространстве способствуют тщательному изучению жизни и наследия С. Скендеровой.

Раскрытие и переоценка роли Стаки Скендеровой в развитии сербской культуры в Боснии и Герцеговине помогают оценить национальное культурное наследие XIX в. и определить место Скендеровой в истории, культуре и филологии Сербии.

* jslagalo@hotmail.com

Извори

Биљешка о потреби отварања основне дјевојачке школе у Сарајеву Александра Гилџердинга.

Архив спољне политике Руске Империје, АВПРИ, Ф. Словенски сто. 1858 – 1876. Д. 6668. Л. 2–4.

Лѣтописъ Босніи Стаки Скендеровой. У: А. Ф. Гилџердинг. Босния, Герцеговина и старая Сербия. СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1859, V. (Друго издање: Босния, Герцеговина и старая Сербия // Собрание сочинений А. Гилџердинга. — СПб.: Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1873. Т. 3)

Преписка Хаџи Стаке Скендерове

Архив Србије, Ф МП, 1859 и Ф МБ, 1861, 889.

Архив спољне политике Руске Империје, АВПРИ.Ф.ГА У-А2.Д 244. Л. 100.

С. Скендерова. Лѣтопис Босне 1825–1856. У: П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова. *Лѣтописи*. Приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1976.

Зграда Сарајевске дјевојачке школе Свети Сава

*Хаџи Стака Скендерова,
Рад Мирзе Ибрахимашића*